

МІЖНАРОДНІ НАУКОВІ ЗВ'ЯЗКИ ФЕДОРА ВОВКА: ПОГЛЯД ЧЕРЕЗ СТОЛІТТЯ

Оксана ФРАНКО

Видатний український етнолог, антрополог, археолог, музеєзнавець та суспільно-політичний діяч Федір Кіндратович Вовк (Волков, Theodore Volkov) (1847-1918) залишив по собі величезну спадщину, серед якої значна кількість концептуальних досліджень, що були виконані на високому європейському науковому рівні. Європейську наукову методичку він застосував на українському ґрунті, зокрема в дослідженнях етнологічного осередку Наукового товариства Т. Шевченка у Львові, Українського наукового товариства у Києві та етнографічного відділу Російського музею ім. Олександра III в Петербурзі, де вчений зібрав величезні українські колекції.

Однак, на нашу думку, головним здобутком вченого була репрезентація України та її наукових досягнень у Європі і світі, встановлення міжнародних наукових зв'язків. Перебуваючи за межами Батьківщини понад сорок років, вчений усе життя присвятив саме Україні.

Наукові концепції Ф. Вовка, які довели фізичну, мовну, побутову і духовну спорідненість всього, роз'єданого на той час українського народу від Карпат до Слобожанщини і від Полісся до Кубані, засвідчили, що український народ є окремим, самостійним, давнім народом, обґрунтували право української нації на історичність і рівноправне існування серед інших народів світу. Ці наукові концепції актуальні і в наш час і протистоять сьогоднішнім спробам штучно роз'єднати український народ.

Ф. Вовк був доктором природничих наук (docteur des sciences) Паризького університету (1905 р.)¹, доктором "honoris causae" Петроградського університету (1917 р.)², лауреатом премії Годара (Prix Godart 1901 р.), академіка Карла Бера (1906 р.), кавалером бронзових медалей Пауля Брока і Паризької виставки 1900 р.³ та великої золотої медалі ім. Петра Семенова-Тян-Шанського (1915 р.)⁴. Окрім цього, Ф. Вовк був відзначений найвищою нагородою Франції — Орденем Почесного Легіону (1916 р.)⁵.

Вчений очолював Антропологічне товариство при Петербурзькому університеті (1911-1918), був головою (1905-1909) і заступником голови (1898-1905) Етнографічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка у Львові та заступником директора історично-філософської секції НТШ (1904-1909), членом Товариства народних переказів, анатомічного "Товариства розтинів", Історичного, Антропологічного та Доісторичного товариств у Франції, Географічного та Археологічного імператорських товариств в Росії, заступником голови Товариства землеробства, членом Українського наукового товариства у Києві, Наукового товариства у Празі, польського етнографічного товариства та інших наукових осередків.

У Петербурзі Федір Вовк був членом "Комісії по вивченню племінного складу Росії", багатьох археологічних та архівних комісій. Вчений очолював (офіційно вважався заступником голови) "Общество им. Т. Г. Шевченко для вспомоществования нуждающимся уроженцам Южной России, учащимся в высших учебных заведениях С.-Петербурга". З молодих років був одним із керівників київської Громади, а з переїздом до Петербурга став членом місцевого осередку Громади та організатором Українського політичного клубу.

Спадщина Федора Вовка (з врахуванням публіцистичних статей) нараховує 628 праць⁶, виданих переважно іноземними мовами в різних країнах світу, які давно стали бібліографічними раритетами та за які вчений здобув прижиттєве міжнародне визнання⁷.

На працях вченого позначився вплив біологічного напрямку європейських етнографічних шкіл, впровадження природничо-наукових методів. Людина стала в центрі уваги і досліджувалась комплексно з використанням методів різних наук — природничих і суспільних. Іноді закони розвитку природи автоматично поширювались на розвиток людського суспільства. Як еволюціоніст, Ф. Вовк деякою мірою дотримувався "дифузійністської школи" в етнології, яка, по суті, заперечувала еволюційний, поступовий розвиток культури, визнаючи

лише її переміщення з однієї царини в іншу, реконструюючи шляхи її поширення в просторі і часі. На працях Ф. Вовка позначився вплив німецького вченого Фрідріха Ратцеля (1844-1904), який рух явищ культури ставив в залежність від природничо-географічних умов та від пересування етносів (завоювання, торгівля, шляхи сполучення). Ф. Ратцель був родоначальником вчення про так звані "культурні кола". Дотримуючись його, Ф. Вовк також вважав, що зміни в господарському побуті в Україні йдуть з півдня на північ.

Обмеженість дифузійністської школи полягала в тому, що вона надавала перевагу зовнішнім впливам і применшувала чи навіть заперечувала власний розвиток етносу та явищ культури, однак послідовники дифузійнізму дослідили і вказали шляхи поширення культурних явищ, і в цьому їх велика заслуга. Ф. Вовку належить ініціатива уніфікації методів досліджень, застосування комплексних студій із широким залученням етнографічних пам'яток, а не тільки фольклорних, як це практикувалось до нього. Ф. Вовк дуже цінував порівняльну етнографію. Будь-яка етнографічна річ чи явище порівнювались ним з аналогами в інших культурах, часом навіть діаметрально протилежних.

У своїх дослідженнях Ф. Вовк намагався охопити загальнослов'янський, європейський і навіть світовий етнографічний матеріал: робив спостереження, порівнював, аналізував і приходив до відповідних висновків. У широкому контексті розглядався ним і величезний український матеріал, якому вчений приділяв найбільше уваги. У цьому йому допомагали міжнародні наукові зв'язки. Простежується три періоди в його міжнародній діяльності: перший (1871-1887) з центрами Київ — Львів — Відень — Женева — Бухарест. Ці контакти, скоріше, готували ґрунт для встановлення майбутніх наукових зв'язків (Міжнародний Археологічний з'їзд у Києві 1874 р., знайомство з музеями багатьох міст Європи, публікація праць у різних країнах); другий — паризький період (1887-1905) — характеризується встановленням широких міжнародних наукових зв'язків і третій — з центром у Петербурзі (1906-1918), де він створив наукову школу, підготував послідовників, які розширили і зміцнили ці зв'язки.

У даній статті розглянемо науковий шлях Ф. Вовка, впливи на становлення його світогляду та спробуємо оцінити його внесок у розвиток міжнародних наукових зв'язків. Перше серйозне знайомство Ф. К. Вовка з науковцями відбулось, очевидно, у період підготовки III Археологічного з'їзду, що проходив у Києві в серпні-вересні 1874 р., хоч і до цього завдяки Володимиру Антоновичу він знався з багатьма вченими. У процесі підготовки з'їзду на нього — молодого ентузіаста, члена-засновника Південно-Західного відділення Російського географічного товариства, були покладені різні обов'язки (допомога у влаштуванні виставки, листування з учасниками, екскурсії та ін).

На з'їзді Ф. Вовк мав можливість познайомитись із визначними вітчизняними "світилами" — Олексієм Уваровим, Петром Лошкарєвим, Дмитром Іловайським, Миколою Костомаровим, а також з іноземними вченими — Альфредом Рамбо (Нансі), Ф. Ромаром (Пешт), М. і О. Колларами (Чехія), сербом С. Новаковичем, поляком Дзизяковським, румуном Д. Попазолгу, французьким вченим Луї Леже і багатьма іншими⁸.

У Румунії (1879-1882) Ф. Вовк збирає фольклорні та історичні матеріали про перших просвітителів Київської Русі Кирила і Мефодія, про боротьбу з турками і татарами, народні пісні і перекази про переселення запорожців за Дунай.

Фольклорними матеріалами, зібраними Ф. Вовком в Добруджі, користувався також М. Драгоманов. Ф. Вовк написав ґрунтовні етнографічні нариси "Задунайская сечь (по местным воспоминаниям и рассказам)", "Русские колонии в Добрудже..." та "Экономические заметки о Болгарии". Перші два опубліковані в "Киевской старине" (1883, 1889), а останній — в "Русской мысли" (1884).

У перших нарисах Ф. Вовк поєднав критичну науковість, широку документалістику і різноманітність методичних підходів. Вони мають неабияку історичну цінність, бо вперше в українській історіографії висвітлюють життя задунайських козаків більше як через сторіччя від зруйнування Запорізької Січі (1775) аж до початку 80-х років XIX ст.

Аналітичне осмислення літератури німецькою, польською та румунською мовами з

історії заселення Добруджі та використання спогадів, оповідань, деяких документів дало змогу Ф. Вовку показати більш-менш правдиву картину життя січовиків за Дунаєм.

Часто подорожуючи по Добруджі, Ф. Вовк заносив до записних книжок найрізноманітніші етнографічні, історичні, статистичні відомості, робив малюнки, занотовував розповіді, свої враження. Паралельно він вів щоденник, який проливає світло на ці записи.

Сім років (1876-1878 і 1882-1887) Ф. Вовк жив і працював поруч і під керівництвом М. Драгоманова, вони горнулися до свого осередку, єднаючи зусилля. Завдяки М. Драгоманову, Ф. Вовку, А. Ляхоцькому, С. Подолинському, М. Павлику та багатьом іншим, було видано 5 товстих збірників "Громади" та два журнали під такою назвою. Це була перша вільна українська преса, навколо якої об'єднувались прогресивні сили. У румунський та женеvський періоди життя Ф. Вовк, виявивши свої організаторські здібності, зробив чимало для видання і поширення нелегальної громадівської та народницької літератури, зібрав етнографічні матеріали, встановив наукові зв'язки.

До Парижа Ф. Вовк приїхав 1887 року з науковою метою і успішно її реалізував. Його докторська дисертація була підготовлена у 1901 році, а надрукована у 1903, за досягнення в антропологічних дослідженнях він отримав річну премію Годара (Prix Godard), але, не будучи громадянином Франції, захистив дисертацію тільки 1905 року, після прохання-рекомендації Російського музею з Санкт-Петербурга.

Тут, у Парижі, Ф. Вовк пройшов школу західноєвропейських вчених-еволюціоністів Луї Манувріє, Адрієна і Габрієля Мортільє, Едвіна Тейлора, Е. Амі [Наму] і багато в чому став її послідовником.

Незважаючи на складні матеріальні обставини, Федір Вовк ще в 1887 р. береться за студіювання антропології в Сорбонні. Сорокарічний студент зустрічається з уже досить відомим на той час земляком, вченим-антропологом Й. Денікером, що проводив дослідження в Антропологічному товаристві при Сорбонні. За його рекомендацією він відвідує лекції знаменитих Поля Топінара, Г. Мортільє, Шарля Летурно та інших вчених.

У перші роки перебування Ф. Вовка в Парижі, судячи з бібліографії, він публікує небагато статей. Не все, очевидно, ввійшло в список його праць з тих дописів, про які Вовк згадує в листах до Франка як співробітник Історичного і Географічного бюлетенів у Парижі, де він працював над українською тематикою. Відомо, що Вовк був у дружніх стосунках з французьким географом Реклю. На початку 1998 р. нами виявлено 42 статті Ф. Вовка, які не потрапили до його бібліографії. Усі вони присвячені Україні, її діячам, героям та визначним місцям, а саме: Україна, українці, козаки, запорожці, Богдан Хмельницький, Северин Наливайко, Петро Сагайдачний, Костянтин Острозький, Петро Калнишевський, Іван Гонта, Петро Могила, Михайло Максимович, Микола Костомаров, Олександр Кістяківський, Микола Зібер, Микола Миклухо-Маклай, Тарас Шевченко, Григорій Квітка, Євген Гребінка, Іван Котляревський, Юрій Федькович та ін., визначні міста України: Київ, Острог, Переяслав, Гадяч та ін.⁹

Якраз у цей період за рекомендацією І. Франка Ф. Вовк став автором багатьох статей про Україну до чеської енциклопедії "Ottov slovník naučný". 15 березня 1888 р. у листі до редактора Іван Франко високо оцінив Ф. Вовка як визначного українського письменника, етнографа, знавця наддунайських країн. "Якщо б Ви бажали ширше представити літературу, історію і етнографію русько-українського (малоруського) народу, — пише він до видавця, — то я міг би організувати для цієї мети праці, залучаючи до них коло знайомих мені українських істориків, етнографів, лінгвістів і літераторів (маю на думці передусім п. п. Антоновича, Драгоманова, Науменка, Житецького, Волкова, Павлика, Терлецького, Олесницького, Кобринську¹⁰. 16 квітня 1888 р. Іван Франко пише Ф. Вовку листа, в якому перераховує теми статей: "Коли б ласка Ваша була писати туди, то я просив би Вас в конкретному часі (до місяця або-що) ось про які статті: Акти, Антонович, Андрусівський трактат, Антоній Печерський, Антропологія України, Ахтирка"¹¹. Притому І. Франко просив писати українською мовою, а він, переклавши, сам вислатиме до Праги. В особистому архіві

І. Франка в Києві нами виявлено автографи цих статей Ф. Вовка¹², у тому числі досить велика про свого вчителя В. Антоновича¹³.

Вже 29 травня Франко вислав переклад дописів до Праги, супроводжуючи їх листом: "Посилаю до Словника декілька наступних статей моїх і п. Волкова з Парижа і прошу Вас вислати п. Волкову зшитки "Словника", які вже досі вийшли. Пан Волков — це визначний український письменник, етнограф і знавець наддунайських країн (Румунії, Болгарії). Добре було б, коли б Ви листовно запросили його до себе для дальшої співпраці в українських, румунських і болгарських справах"¹⁴. У листі І. Франко називає адресу Ф. Вовка в Парижі. Співпраця вченого в "Словнику", очевидно, тривала. До списку праць, поданого Ф. Вовком у 1918 р. на конкурс Київського університету на заміщення ним посади завідувача кафедри географії та етнографії, енциклопедичні статті не ввійшли. Про них він лише згадує в кінці списку. У бібліографії, складеній Галиною Вовк, зазначено тільки три з них: Андрусово, Антоній Печерський та Антонович¹⁵. Ф. Вовк просить І. Франка надіслати йому виписки про стриження, про давніх слов'ян, про прийняття християнства в Прикарпатській Русі¹⁶ і висилає письменнику легенди про грім і блискавки¹⁷. В інших листах дослідник просить І. Франка дістати літературу про весілля, яке було основною темою його дослідження. Особливо його цікавили неопубліковані соромицькі весільні пісні, які потрібні були як для загальної роботи про весілля, так і для спеціальної статті для французького журналу "Revue traditions populaires" ("Народні традиції").

Як бачимо, Ф. Вовк посилено і серйозно працює. В одному з листів він запитує І. Франка, чи можна у Львові опублікувати статтю про розвиток української антропології, згоджується писати до газети "Товариш". Згадує, що має статтю про шлюб і сім'ю¹⁸.

Основний час поглинало навчання в Ecole d'Anthropologie, Ecole des Hautes та дослідження в Museum d'Histoire Naturelle і Musee de Trocadero. Тут Ф. Вовк проводить багаторічні антропологічні дослідження скелету ноги, зокрема стопи. Ці дослідження принесуть йому світове визнання. А поки що навчання і перші дослідні під керівництвом Габ-

рієля де Мортільє, Луї Манувріє, Пауля Брока, У. Т. Амі, Поля Топінара, Шарля Летурно. 13 листопада 1891 року Ф. Вовк прочитав свою першу лекцію в Антропологічному товаристві в Парижі. Він зацікавився економікою, студював твори Герберта Спенсера, Ш. Летурно, М. Зібера, вивчав історію Київської Русі і особливо Києва, історію виникнення українського дворянства і духовенства, накопичив матеріал про печенігів і половців та з історії Стародавньої Греції і Риму¹⁹. Ці матеріали, очевидно, використовувались ним для енциклопедичних статей до історичного і географічного словників, про які згадувалося вище.

У червні 1889 р. в "Елизаветградском вестнике" Ф. Вовк опублікував статтю "Малороссийские песни", у якій відгукнувся на працю Каро, що була опублікована в чеському журналі "Časopis Musea kralevski Českého". Каро присвячує своє дослідження українським пісням, подаючи ноти популярних пісень і їх музичну обробку. Він порівнює Україну з величезним хором, що об'єднаний спільною піснею. Автор підкреслює, що кожна дитина в Україні від народження чує пісню, співає з дитинства і ось вам — співак. Така стаття не могла не зворушити Ф. Вовка, і він вміщує відгук на неї²⁰. Ця публікація вченого також не потрапила до бібліографії його праць.

Вже в 1890 р. завдяки Ф. Вовку починають налагоджуватися наукові зв'язки між Україною і Францією, зокрема обмін літературою, публікації Ф. Вовка у Львові і Парижі, запрошення українських вчених для виступів у Сорбонні та ін.

Ф. Вовк рекомендує І. Франкові двох паризьких студенток, які хотіли познайомитися зі Львовом та українським віденським товариством "Січ". У червні 1891 р. за ініціативою Ф. Вовка у Сорбонні на курсах професора Марсея Дюбуа відбувся звіт галичанина Григорія Величка про географію Галичини і Буковини. Величко подав геологічну характеристику Галичини і Буковини, їх кліматичний опис, флору і населення. Звернув увагу на те, що статистика не може мати великого наукового значення, бо спеціально допускаються великі натяжки з боку поляків. Лектор підкреслив, що сіль і нафта — це ос-

новні природні багатства Галичини, які перевищують вартість всіх добутоків корисних копалин Австрії. Виступ Г. Величка був на той час першою ластівкою наукових взаємин між Францією і Україною²¹.

До Парижа часто навідувались знайомі і родина Вовка. Влітку 1891 р. приїздили В. Антонович та його дочка Ірина, через яку Ф. Вовк відправив передачу для І. Франка²².

З серпня по жовтень 1891 р., впродовж трьох місяців, Ф. Вовк жив в Іспанії (Фантаррабія), про що він згадує у листуванні з І. Франком²³, тут він зібрав матеріали про давнє населення Іспанії — басків.

У квітні 1891 р. Ф. Вовк опублікував у паризькому журналі "Melusine" (т. 5. № 8) велику статтю про побратимство "La Fraternisation" (en Ukraine), проілюстровану відомим тепер зображенням (ще скіфського часу) про побратимство. "Горілчані брати", "Названі браття", "Добре братство — краще багатства", "При добрій годині — усі побратими, а при лихій — нема і родини" та інші приказки, взяті із збірника М. Номиса, були написані латинськими літерами, але по-українськи²⁴. Переклад цієї статті був опублікований і у Львові²⁵. У 90-і роки Ф. Вовк не тільки слухав лекції в Сорбонні, але й посилено працював над дослідженням весільних обрядів народів світу. Він збирав публікації, робив записи, багато матеріалу йому пропонували його друзі, знайомі, учні.

У 1890-1891 рр. у Болгарії за сприяння М. Драгоманова вийшла праця Ф. Вовка "Свадбарските обреди на славянските народы"²⁶, а в 1891-1892 рр. її опублікував журнал "L'Anthropologie" французькою мовою²⁷, акцентуючи увагу на українському матеріалі.

В. Вовк-Карачевський попросив у Федора Вовка дозволу перекласти дві його останні праці про побратимство та про українське весілля, щоб надрукувати в Україні²⁸. Друга праця побачила світ українською тільки 1927 року в Празі, на батьківщині вона перевидана лише 1995 року²⁹.

У 1892 р. Ф. Вовк публікує некролог на смерть визначного українського мовознавця О. Потебні³⁰, який зумів у важкі часи переслідування українського слова захистити його.

1893 року в Парижі вийшла книга Ле-Браза про французькі легенди. Ф. Вовк пуб-

лікує рецензію, у якій високо оцінює її як повний і прекрасно згуртований збірник бретонських легенд, вірувань і звичаїв, що належать до описів смерті, похорону, загробного життя.

Федір Кіндратович допомагав іншим дослідникам друкувати твори фольклору та їх праці у Парижі. Дочка М. Драгоманова — Ліда — вивчила болгарську мову і перекладала болгарські легенди французькою мовою. Пізніше вона надсилала переклади Ф. Вовку, який друкував їх у Парижі³¹. Таким чином український вчений сприяв розвитку болгарської фольклористики. Ф. Вовк довгий час був співредактором європейського видання "Криптадія", де часто друкував фольклорні матеріали. І. Франко та В. Гнатюк надсилали у Париж сороміцькі анекдоти та пісні, а Федір Вовк здійснював коректуру, щоб цим прискорити видання.

У журналі "Матеріали до української етнології" (Львів) Ф. Вовк опублікував сороміцькі весільні пісні, які були зібрані М. О. Максимовичем в Україні³². Цими піснями вчений користувався при написанні праці "Шлюбний ритуал та обряди на Україні".

Ф. Вовк брав безпосередню участь у роботі конгресу фольклористів, що відбувся у вересні 1900 року у Парижі, на якому було зачитано також реферат І. Франка про фольклорні дослідження в Галичині³³. Ф. Вовк, як делегат Наукового товариства ім. Шевченка, виступив з рефератом про народні знання взагалі, і в Україні — зокрема ("Наука неписьмених на Україні"). Про діяльність конгресу фольклористів і свою особисту участь у ньому Ф. Вовк написав невелике повідомлення, яке було надруковане у Львові³⁴.

З 1894 року починається листування Ф. Вовка з Борисом Грінченком³⁵, що жив тоді в Чернігові. Цензурні утиски в Україні спонукали письменника взятись за переклади творів А. Данте, Ф. Петрарки, Д. Боккаччо.

Знаючи, що немає можливості опублікувати ні свої власні праці, ні переклади, Б. Грінченко, однак, не полишав праці. І йому вдається якось пройти цензуру і дещо надрукувати, зокрема з етнографії Чернігівщини. У зв'язку з тим, що в Україні посилювались утиски, українська громада змушена була шукати виходу і створила в Петербурзі

“Товариство імені Шевченка”, яке поставило за мету заснування шкіл та видавництва.

З 1894 року починається листування Ф. Вовка з Олександром Покровським, яке тривало 17 років. Під впливом Ф. Вовка формувалися його наукові зацікавлення, за рекомендаціями вченого він відвідував лекції в університетах багатьох європейських міст, працював у музеях Відня, Флоренції, Венеції, Парижа. Через Ф. Вовка вчений встановлював наукові зв'язки з антропологічними та етнографічними товариствами, отримував потрібну літературу, інструменти, муляжі. Спілкування було корисне і для Ф. Вовка. Через О. Покровського, який жив у Києві, потім у Харкові і Петербурзі, він дізнавався про всі наукові новини, про розкопки Вікентія Хвойки в Україні, про організацію з'їздів. О. Покровський надсилав Ф. Вовку книги, фотографії, малюнки, робив для нього виписки з літератури, збирав етнографічні матеріали. У 1894 році О. Покровський побував у Мілані, Турині, Венеції, Болоньї, Флоренції, де за рекомендаціями Ф. Вовка встановив наукові зв'язки з музеями і науковими товариствами. Наскільки О. Покровський прислухався до порад свого вчителя, видно хоч би з того, що він відвідував ті ж музеї, звертав увагу на ті ж самі музейні експонати, знайомився з тими ж працівниками музеїв і товариств, що і Ф. Вовк свого часу. Про все це докладно описував Ф. Вовку в листах³⁶.

Ф. Вовк не поривав зв'язків з М. Драгомановим. Умови життя Драгоманових після одруження дочки Лідії з професором Софійського університету Іваном Шишмановим значно поліпшилися. Михайло Петрович з сім'єю переїхав до Софії, де отримав посаду в університеті. Впевнений, що тут зможуть проявити свої здібності Ф. Вовк та І. Франко, М. Драгоманов запросив їх до університету. Але життя склалося так, що цьому не судилося здійснитися. Покидати роботу над дисертацією не хотілось. Йти на викладацьку роботу без докторського звання було неприємно. У І. Франка теж склалися несприятливі умови для переїзду до Софії. М. Драгоманову в роботі допомагала його дочка Ліда. Вона перекладала болгарські пам'ятки, зокрема легенди, французькою мовою та надсилала Ф. Вовку для публікації в Парижі.

У 1895 р. Ф. Вовк опублікував некролог на смерть М. Драгоманова, який помер того року. Уже після смерті Михайла Петровича Ф. Вовк подає свої документи до Міністерства освіти Болгарії, сподіваючись на посаду завідувача університетською кафедрою загальної етнографії, яка мала відкритись. Але з цього нічого не вийшло. Міністерство не побажало відкрити кафедру, і Ф. Вовку довелося забрати документи назад, незважаючи на прекрасну рекомендацію чеського вченого Любора Нідерле. З листів ми дізнаємося, що праці Вовка друкувалися в Болгарії і що сім'я Шишманових приїздила до Парижа на Всесвітню виставку в 1900 р., де у болгарському павільйоні експонувалася колекція вишивок Лідії Михайлівни³⁷.

З 1890 р. починається період визнання авторитету Ф. Вовка. Цьому передувала виставка в Парижі (1900 р.), на якій вчений проявив свої наукові і організаторські здібності. Хоч вона мала індустріальний, економічний та торговельний ухил, її учасники намагались показати свої народи і з етнографічного боку. Зважаючи на міжнародний характер Паризької виставки та численних відвідувачів, на період її роботи були приурочені Міжнародний конгрес доісторичної археології і археологічної антропології (серпень) та Конгрес фольклористів (вересень). Організації цих з'їздів сприяв Федір Вовк³⁸. У цей час він був у розквіті наукових сил, збагачений великим досвідом.

В секції Паризького антропологічного товариства він відкрив етнографічну і археологічну виставку. Тут було представлено карту України Г. Величка, серію фотографій нових знахідок В. Хвойки у Трипіллі та інших місцях і надзвичайно багато етнографічних знімків з життя і побуту українського народу, особливо з життя селян.

Під час Всесвітньої виставки функціонував міжнародний університет, де зачитувалися звіти про експонати і давалися відповіді на запитання, що стосувались виставки. Федір Вовк був постійним лектором цього університету, який мав чотири секції: французьку (до якої належали бельгійці, швейцарці, італійці, іспанці), англійську, німецьку (разом з голландцями та скандинавами) і російську. Почесним головою російської секції був Ілля

Мечніков, але фактичним керівником виходець з України проф. Максим Ковалевський. У ній, окрім росіян, брали участь українці, поляки, чехи та народи Кавказу. Звіти зачитувались впродовж трьох місяців — з середини липня до середини жовтня. В цьому міжнародному університеті у великому переповненому залі 7 серпня Ф. Вовк виступив із доповіддю на тему "Передісторична Франція". Через місяць, 7 вересня, проф. Андрієн де Мортільє прочитав доповідь про доісторичну Росію. Доцент Харківського університету О. Покровський виступив з повідомленням про зв'язок між археологією і етнографією, М. Ковалевський зачитав звіти етнографічного змісту про кавказькі народи, доктор Клепала — про чеський фольклор, доктор Сосновський — про переселенців Сибіру, зокрема про українські поселення; робилися доповіді про музику в Росії (згадувались твори українських композиторів Миколи Лисенка, Петра Ніщинського та народна музика). На завершення роботи міжнародного університету Ф. Вовк виступив з рефератом про українську етнографію та про підготовку до етнографічної виставки, що мала відкритись 1902 р. в процесі роботи Археологічного з'їзду в Харкові, до якого вже готувалися.

У серпні 1900 р. відбувся Міжнародний конгрес доісторичної археології і археологічної антропології. На конгресі Ф. Вовк прочитав реферат "Індустрія у неолітичних знахідках на Україні" та звіт Михайла Грушевського про передісторичне гробовище (біля с. Чехи). Безпосередню участь взяв учений і в роботі конгресу фольклористів у вересні 1900 р., на якому було влаштовано прослуховування записаних за допомогою фонографа численних співців світу, у тому числі українських. Французький вчений Себільот подав цінну карту фольклорних досліджень у Франції. А. Мортільє реферував серію давніх і сучасних амулетів. Від слов'ян виступав доктор Від Вултич-Вукалович з рефератом про сербські жіночі прикраси; були зачитані повідомлення Володимира Охримовича про залишки первісного комунізму в Галичині та реферат І. Франка про фольклорні дослідження в Галичині. Ф. Вовк, як делегат Наукового товариства ім. Шевченка, виступив з рефератом про народні знання взагалі і в Україні — зо-

крема ("Наука неписьменних на Україні"). Всі ці заходи сприяли розвитку міжнародних наукових зв'язків. Організатором їх був безпосередньо Ф. Вовк. За заслуги в організації конгресів та виставок 1900 р. від Паризького антропологічного товариства вчений отримав бронзову медаль з написом "Французька республіка". Статті про виставки і конгреси були опубліковані в "Матеріалах до українсько-російської етнології" та французьких журналах³⁹, доповіді вийшли окремими виданнями⁴⁰.

Виявивши неабиякі організаторські і наукові здібності у період Всесвітньої виставки 1900 р., Ф. Вовк був запрошений Іллею Мечніковим та Максимом Ковалевським викладати етнографію, археологію та антропологію у створеній ними Вищій російській школі суспільних наук у Парижі при Сорбонні. У школі викладались як повні курси, так і читались окремі лекції відомими вченими світу. Слухачами і викладачами школи були не тільки емігранти з України та Росії, але й вчені різних країн. Тут слухав лекції відомий французький географ Жан-Жак Елізе Реклю, викладали Макс Нордау, Л. Манувріє, А. Мортільє, В. Анрі, Л. Лагоур, К. Шірмахер, К. Валішевський, Е-де-Роберті, Г. Іоллос, Н. Лягарделле, видатні вчені І. Мечніков, М. Ковалевський, Юрій Гамбаров, Олександр Лур'є та багато інших. У 1903 році тут прочитав п'ять лекцій Володимир Ульянов (Ленін) на тему "Марксистські погляди на аграрне питання в Західній Європі і в Росії"⁴¹. На запрошення Ф. Вовка та адміністрації школи курс лекцій з історії України ("Очерк истории украинского народа") від найдавніших часів до знищення гетьманства в квітні-травні 1903 р. прочитав М. Грушевський⁴². Дві лекції з юриспруденції — син етнографа Павла Чубинського Микола, про що збереглося листування. У вищій школі Ф. Вовк викладав такі курси: еволюція економічної культури (1902 р.), порівняльна етнографія (1902, 1903 рр.), основи антропології (1901-1903 рр.), етнографія слов'ян, антропологічні особливості слов'янського населення європейської Росії (1905) та інші⁴³, де основну увагу зосереджував на характеристиці українців.

У вищій школі Ф. Вовк не тільки майже безплатно працював впродовж п'яти років

(1901-1905), а й докладав зусиль для її функціонування, адже вона існувала на громадських засадах. У період студентських заворушень у Києві та Львові Ф. Вовк організував їх підтримку з боку студентів вищої школи (листи, адреси солідарності).

У 1901 р. від Паризького антропологічного товариства за антропологічні дослідження Ф. Вовк одержав велику медаль П. Брока і річну премію Годара.

У вересні 1902 року вчений за рекомендацією Івана Ляцького та Дмитра Клеменца познайомився з міністром освіти Росії графом Дмитром Толстим, який приїздив до Парижа, щоб побачити етнографічні колекції Франції⁴⁴. Очевидно, Ф. Вовк допомагав Д. Толстому вирізнити найцікавіші із них і давав ґрунтовну наукову характеристику предметам різних колекцій. Д. Толстому був підпорядкований Російський імператорський музей ім. Олександра III в Петербурзі, де створювався відділ етнографії. Знайомство з Д. Толстим посприяло Ф. Вовку стати позаштатним співробітником цього музею ще в часи перебування його в Парижі. Тривала співпраця з НТШ у Львові.

У квітні 1903 р. завдяки Ф. Вовку М. Грушевського запросили до Вищої російської школи суспільних наук у Парижі для читання курсу лекцій. "Щойно написав я Щукіну лист, — повідомляє історик Федора Кіндратовича, — що читати хочу 18, почавши три рази на тиждень по 2 години від 10 до 12. Курс назвав "Очерк истории украинского (малорусского) народа"⁴⁵. Іван Щукін, до якого звертається вчений, на той час був генеральним секретарем школи. В цьому ж листі М. Грушевський просить Вовка знайти йому тихе і недороге помешкання без харчування. У зв'язку з хворобою дочки історик трохи спізнився на викладання. В архіві Ф. Вовка збереглася частина розкладу лекцій, в якому зазначено, що 1, 2, 8, 15 травня Грушевський читав лекції з історії України з 12-ї до 13.30 год. Вперше розклад опублікований у нашому дослідженні "Федір Вовк" та монографії "Федір Вовк — вчений і громадський діяч"⁴⁶.

Очевидно, за рекомендацією Ф. Вовка з Парижа Грушевський поїхав ще до Лондона і Берліна. У Берліні домовився про видання

історії України німецькою мовою. Саме в цей час він закінчив роботу над історією українського народу російською мовою і невдовзі дістав дозвіл на її видання.

Впродовж чотирьох років (1903-1906) у літній період за завданням Паризького антропологічного товариства, Російського музею в Петербурзі, Австрійського етнографічного товариства та Наукового товариства імені Шевченка у Львові Ф. Вовк досліджував в історичному, антропологічному та етнографічному аспектах українське населення Галичини, Буковини й Угорщини. Російський музей ім. Олександра III асигнував збір колекцій серед українського населення Галичини. Ці колекції й досі залишаються в Російському етнографічному музеї в Санкт-Петербурзі⁴⁷.

У Львові та інших містах Галичини, де він проводив наукові дослідження та виміри, вчений читав наукові та популярні лекції.

В зимовий час Ф. Вовк продовжував дослідження в Антропологічному товаристві в Парижі, працював над своєю докторською дисертацією та викладав у Вищій школі суспільних наук. В Антропологічному товаристві він двічі звітував про свої дослідження в Галичині. Так, 28 квітня 1904 року в Парижі Ф. Вовк виступив із двогодинним звітом "Про карпатських русинів-гуцулів"⁴⁸.

Влітку 1904 року у Львові було влаштовано українські наукові курси для українців у Росії, які приїхали до Галичини на канікули. Таких бажаючих набралось 135 осіб. Лекції читали І. Франко, М. Грушевський, Ф. Вовк, Степан Томашівський і Брик, Іван та Марія Труші, Володимир Гнатюк, Іван Раковський та багато інших. Серед наддніпрянців слухачами курсів були Сергій Єфремов та Вікторія, Ганна і Левко Чикаленки. Лекції відбувались з 10 червня по 9 липня у великому залі готелю "Бель-В'ю". Ці курси були організовані "Товариством прихильників української літератури, науки і штуки" на протипагу відмові уряду заснувати український університет у Львові, за який боролись уже впродовж 10 років. На відкритті виступив професор М. Грушевський, який охарактеризував історію розвитку освіти в Україні від Київської Русі до сучасності, підкресливши велике прагнення народу мати свою національну вищу школу. Після цього виступив доктор І. Фран-

ко з лекцією про історію української літератури від найдавніших часів до кінця XIX ст. Цей курс (18 год.) Франко читав впродовж місяця. Федір Вовк викладав курс антропології (6 год.) і української етнографії (16 год.). Особливо користувалися популярністю лекції Ф. Вовка з української етнографії, ілюстровані численними фотографіями і малюнками з музею Дідушицьких та збірок НТШ. Подавши загальний огляд сучасного стану етнографії в західноєвропейській науці, у Росії і в Україні, вчений у наступних викладах зупинився на найголовніших сторонах матеріального побуту українців: від добування і використання вогню до одягу і будівель у порівнянні з іншими слов'янськими народами⁴⁹. Це була готова етнографія України, треба було тільки її записати. На жаль, Федір Вовк майже не користувався конспектами, всі його записи носять анотований характер, або виписані тільки окремі вислови і цитати.

Отримавши документи на право обмірів, 1903 року він виїхав до Перемишля. Далі його шлях лежав до Коломиї, Косова, Кут, Довгополя. Подорож 1904 р. відбувалась разом з Іваном Франком, Зеноном Кузелею та іншими і почалась з села Мшанця. Звідти долинами річки Стрий вони подались на Тарнаву, Соколики, Турочки, Бориню, Висічки, Камарчики, Матків, Сморче, Тухольку, Халне до Лавочного. А звідти залізницею на Славсьько, Тухлю, Гребенів, Сколе, Синевидсьько, Корчин. Всюди робилися обміри, фотографії і етнографічні дослідження. Цю експедицію Іван Франко описав в австрійському журналі "Zeitschrift für ostreichische Volkskunde" (1905 р. № 1-2, 3-4) під назвою "Eine ethnologische Expedition in das Wojkenland", Ф. Вовк у статті, що підсумовувала дослідження за 1903-1906 рр.⁵⁰

У 1905 р. дослідження Ф. Вовка були присвячені бойкам Східної Галичини та Угорщини. Він відвідав Загреб, лемківські оселі в Бачці. На цьому дослідження не закінчились, він продовжував їх в 1906 р. після переїзду до Петербурга. Всюди він не тільки встановлював наукові зв'язки, а й постійно підтримував їх, про що свідчить п'ять з половиною тисяч листів у його архіві.

Маючи тверді наміри повернутися на батьківщину, Ф. Вовк частіше читає лекції у

Вищій школі суспільних наук. Зберігся розклад лекцій з 15 по 30 січня та з 16 по 30 березня. Вчений викладав курс "Антропологічні особливості слов'янського населення Європейської Росії" 16, 19, 23, 26, 30 січня та 16, 20, 22, 23, 27 і 30 березня⁵¹. М. Ковалевський у той час читав курс "Сучасні питання державного права". І. Мечніков, щоб підтримати престиж школи, влаштував в її аудиторіях публічні читання не тільки для студентів, а й для всіх бажаючих. Впродовж п'яти років Ф. Вовка єднали з М. Ковалевським, І. Мечніковим, Луї Пастером, Олександром Лур'є та іншими викладачами тісні наукові зв'язки.

Склавши магістерський іспит і захистивши в 1905 р. докторську дисертацію "Скелетні видозміни ступні у приматів і людських расах", Ф. Вовк здобув звання доктора природничих наук (doctor des sciences) Паризького університету. Відкривалась перспектива працювати в Паризькому університеті, але вчений повернувся на батьківщину. Після проголошення царського маніфесту в жовтні 1905 р. це, нарешті, стало можливим і Ф. Вовк в кінці року виїхав до Росії. Раніше його б одразу ж арештували на кордоні — до того часу діяли циркуляри Департаменту поліції 1879 р. та 1884 років про його арешт.

Багата бібліотека і архів вимагали величезних зусиль для їх перевезення. Збережено було кожну книжку, кожен лист.

У Петербурзі відкрились широкі можливості для знайомства з інститутами, музеями і архівами, адже тут він бував тільки тимчасово в 1875 р., коли приїздив до Олександра Русова для поповнення "Кобзаря" позацензурними творами Т. Шевченка, який вийшов у Празі в 1876 р. Тепер О. Русов постійно проживав у Петербурзі і брав активну участь у Громаді, яка на той час легалізувала свою діяльність і зросла до 250-и осіб. Ф. Вовк поєднував громадську роботу з науковою. В 1906 р. в журналі "Былое" Ф. Вовк з О. Русовим опублікували матеріал про "українофільство"⁵². У лютому 1906 р. вчений прочитав лекцію "Карпатські русини — гуцули", а 3 березня виступив з доповіддю "Карпатські українці — бойки"⁵³.

У червні 1906 р. вчений поїхав до Галичини, щоб продовжити за завданням Росій-

ського музею та НТШ експедиційний збір польових матеріалів⁵⁴.

Незважаючи на переїзд Ф. Вовка до Росії, Наукове товариство імені Шевченка у Львові обрало його 1905 року головою Етнографічної комісії. Продовжував він видавати разом з І. Франком "Матеріали до українсько-руської етнології" та побував в етнографічній експедиції. Тут, у Львові, під давнім псевдонімом "Ф. Сірко" вийшла окремою книжечкою його праця "Тарас Шевченко і його думки про громадське життя" (1906), що була колись надрукована як стаття в женецькій "Громаді" (1879).

Саме в паризький період остаточно сформувався науковий світогляд Ф. Вовка. Він став послідовником еволюційної школи, до якої належали Е. Тейлор в Англії, Адам Сміт в Америці, П. Брока, Л. Манувріє, А. і Г. Мортільє у Франції, Д. Анучин і М. Ковалевський у Росії. Завдяки своїм дослідженням у галузі загальної антропології, Ф. Вовк став в один ряд з прославленими вченими.

На працях Ф. Вовка позначився також вплив соціологічної думки, зокрема течії структурного функціоналізму Е. Дюркгейма, праці якого він не тільки читав, але й знав вченого особисто, часто консультуючись з різних наукових питань. Суть теорії полягала в тому, що соціальні явища (напр., злочинність, кризи) залежать від середовища, тому необхідно досліджувати причини цих явищ та зв'язки фактів і явищ або функцій. Звідси походить і назва функціоналізм. Еміль Дюркгейм запровадив термін "колективна свідомість", користувався також терміном солідарність.

Щось подібне висловлювали в 70-80-і роки XIX ст. видавці "Громади" в Женеві М. Драгоманов, Ф. Вовк, С. Подолинський, які визнавали дію закону зростання солідарності, яка втілюється в громадах.

1907 рік ознаменувався для Федора Вовка повним визнанням його наукових заслуг. З початку року його затверджують приват-доцентом Петербурзького університету⁵⁵, викладачем Вільної Вищої школи Петра Лесгафта та приймають в штат етнографічного відділу Російського музею⁵⁶, але закордонний докторат не визнавався в Росії, тому вченому довелося ще довго посідати низькооплачувані

посади. 26 січня 1907 р. на засіданні деканату фізико-математичного факультету Ф. Вовк прочитав дві пробні лекції на здобуття звання приват-доцента. Маючи великі знання та прекрасні педагогічні здібності, Ф. Вовк блискуче витримав екзамен і був допущений до викладання. Важливо було те, що університет надавав йому великі можливості для наукової роботи. При університеті функціонувало Антропологічне товариство, лабораторії, архіви. Та й саме оточення професорів Миколи Введенського, Володимира Палладіна, Миколи Римського-Корсакова й ін. сприяло науковим дослідженням. Федір Вовк був одним із засновників Вільної Вищої школи, яка містилася на Англійському проспекті, 32 при Біологічній лабораторії, директором якої був П. Лесгафт. 10 січня 1907 р. відбулось засідання Ради, де обговорювалось питання про її створення та початок занять. Планувалося розпочати заняття 13 січня, був складений план лекцій та розклад занять на майбутній навчальний рік. Ф. Вовк викладав на соціальному та педагогічному відділеннях. Тут зібралися кращі наукові сили Петербурга: Євген Тарле, М. Ковалевський, М. Туган-Барановський та багато інших.

Вчений підтримував зв'язки з Францією. Разом з Сергієм Руденком Ф. Вовк побував на конгресі французької Асоціації наук в м. Діжоні та на VII конгресі доісторичної антропології Франції в м. Німі. Повернувшись до Петербурга, вони виголосили доповіді про роботу цих конгресів. 10 листопада 1907 р. Вовк виступив перед науковою громадськістю Петербурга з повідомленням "Про знахідку нового палеолітичного скелету у Франції".

З Географічним товариством вченого пов'язувала давня наукова співпраця ще з київського періоду його життя. Вдалось, нарешті, відновити роботу українського відділення товариства, яке було закрито ще 1876 р. 23 вересня 1911 р. на засіданні етнографічного відділу Російського географічного товариства Ф. Вовк зробив повідомлення про книгу М. Висоцького "Очерки нашей народной медицины"⁵⁷. Цим він продовжив свої дослідження в галузі народної медицини, які починав ще в студентські часи.

В 1911 р. у журналі "Живая старина" Ф. Вовк опублікував програму збирання ве-

сільних обрядів⁵⁸, підготовлену ним за завданням Російського музею. Вона містила 43 запитання і більше стосувалася "інородців", бо включала такі питання, як отримання женихом калиму, запрошення на весілля ворожбитів, право першої ночі, левірат (обов'язок брата одружуватися з вдовою померлого). Варто зауважити, що Ф. Вовк дуже цікавився народами Сибіру й Далекого Сходу, збирав колекції та листувався з вченими, які займалися цією тематикою.

Як член Антропологічного товариства, редактор "L'Anthropologie" і кореспондент багатьох наукових журналів, зокрема "Revue des Traditions populaires" ("Народні традиції"), "Revue internationale de Sociologie" ("Міжнародний соціологічний журнал"), як один з організаторів Міжнародної паризької виставки 1900 р., лектор міжнародного університету при ній, викладач Вищої російської школи суспільних наук, член багатьох наукових товариств, учасник десятків наукових конференцій, рецензент сотень праць іноземних вчених, Ф. Вовк мав безпосередні контакти з більшістю наукових центрів Європи і світу. Найціннішим, на нашу думку, був зворотний вплив Ф. Вовка на міжнародну наукову аудиторію через її знайомство з досягненнями вітчизняної науки в галузях етнографії, палеоетнології, археології тощо (публікації, конференції, етнографічна виставка, міжнародний університет). Завдяки Ф. Вовку Європа дізнавалась про наші наукові відкриття та досягнення.

Щодо наукових досягнень самого Ф. Вовка, то першою після його антропологічних досліджень можна поставити ґрунтовну працю "Шлюбний ритуал і обряди на Україні", яка вийшла французькою мовою в журналі "L'Anthropologie" в 1891-1892 рр. (перевидана українською мовою 1927 р. Педагогічним інститутом ім. М. Драгоманова у Празі, в Україні ця праця вперше вийшла тільки 1995 р.).

У цій фундаментальній монографії автор висвітлює основні етапи українського весільного церемоніалу, склад його учасників, обряди та звичаї, народну весільну поетичну творчість, народну символіку, регіональні особливості. Одночасно в порівняльному плані він досліджує весільну обрядовість не ли-

ше східних слов'ян, але й народів різних зарубіжних країн, зокрема Франції, Німеччини, Ірландії, Іспанії, Італії, Туреччини, Індії, Японії, Америки. В його архіві зберігається величезна колекція опублікованих і рукописних матеріалів весільної обрядовості майже всіх народів світу різних часів⁵⁹.

Весільна обрядовість українців і слов'янських народів проходить "червоною ниткою" в наукових дослідженнях Ф. Вовка. В 1890 р. в Софії вчений опублікував велику працю "Свадбарските обреди на славянските народы", у 1891 р. в Парижі — "Шлюбний ритуал та обряди на Україні", у 1895 р. в Петербурзі — "Свадебные обряды в Болгарии", а в 1911 р. вчений видає "Програму для збирання свідень о свадебных обрядах у великоруссов и инородцев Восточной Сибири". Шлюбна обрядовість займає великий підрозділ у його підсумковій праці "Етнографічні особливості українського народу".

Досліджуючи весільну обрядовість, у вступі до праці "Шлюбний ритуал та обряди на Україні", опублікованій французькою мовою в Парижі, Ф. Вовк ставив собі завдання "полегшити пізнання цих фактів ученим колам Західної Європи"⁶⁰. Уже з цього висловлювання стають зрозумілими засади вченого; він вважає за необхідне ввести дані української та слов'янської весільної обрядовості в європейський контекст з тим, щоб вони прислужилися для подальших досліджень європейської етнографічної науки. Ф. Вовк подає досить повний огляд шлюбного ритуалу в Україні. Відчувається особливе авторське бачення історичних коренів та походження тієї чи іншої дії, яку він розглядає в світовому просторі і від найдавніших часів, використовуючи давньоіндійські гімни, скандинавські саги, дані грецьких та римських вчених, літописні відомості, фольклор, стародруки та дослідницьку літературу різних часів і народів. Автор праці часто звертається до польових матеріалів, які він нагромадив за допомогою своїх досліджень та кореспондентів з України, слов'янських та інших країн світу. Та найбільше відомостей він черпає із збірників П. Чубинського. Вчений вирізняє три найголовніші акти весільного церемоніалу: сватання, заручини та весілля. Описуючи весільну драму, Ф. Вовк звертає особливу увагу на

залишки стародавніх форм шлюбу та еволюцію шлюбних ритуалів українського весілля. Кожна дія, рух, слово, поведінка молодих, батьків, старостів, друзів і дружок, хору досліджується вченим від їх зародження, з ясо-вуються причини тієї чи іншої дії, її походження, еволюція — аж до сучасних форм (кін. XIX ст.). Звичайно, такий особливий дослідницький погляд на весільну драму дуже цінний. Однак, на нашу думку, сучасна йому весільна церемонія немов “топиться” у матеріалах про стародавні пережитки.

Третій період міжнародних зв'язків з центром у Петербурзі (1906-1918) характеризується створенням наукової школи, яка розвинула концепції свого учителя і поглибила міжнародні зв'язки. Серед його учнів — видатні учені Петро Єфименко, Сергій Руденко, Іван Раковський, Анатолій Носів, Олександр Алешо, Левко Чикаленко, Олександр Шульгин, Борис Крижановський та ін. Перші три його учні за рекомендацією Ф. Вовка пройшли стажування в Парижі, Монако, Діжоні та інших містах Європи. Майбутній академік П. Єфименко, отримавши міжнародну премію Кана, здійснив кругосвітню наукову подорож, згодом Антропологічне королівське товариство в Англії обрало його своїм членом. С. Руденко відвідав європейські країни і побував у Єгипті. Сам Вовк майже щороку виїздив на міжнародні наукові конференції. Численні міжнародні нагороди, участь у різних наукових товариствах Франції, Росії, Австро-Угорщини та інших країн, величезне листування (п'ять з половиною тисяч листів) свідчать про світове визнання наукових заслуг вченого і його широкі європейські зв'язки, які встановлювались ним з метою вивести Україну до світу “культурників”.

Високий професійний рівень народознавчим студіям Ф. Вовка забезпечили впроваджені ним програми збирання етнографічних матеріалів та їх систематизації. Слід підкреслити, що за цими програмами проводилися дослідження не тільки в Російській імперії але й за її межами.

Підсумком його багаторічних досліджень з етнографії була його груповна праця “Ет-

нографічні особливості українського народу” (1916), значення якої важко переоцінити. Автор з позицій сучасної йому народознавчої науки подав усебічний систематизований нарис українського народу. У ній розглянуто найрізноманітніші види господарської діяльності українського народу (мисливство, рибальство, скотарство, хліборобство, промисли та ремесла), знаряддя праці, засоби пересування, типи поселень, народне будівництво, одяг, харчування, особливості громадського та сімейного побуту, вірування, звичаї і обряди, народні знання. Ця праця, поза сумнівом, визначала місце і роль українців у колі високо-розвинених європейських народів, вона сприяла піднесенню їхньої національної свідомості і навіть за часів, коли ім'я видатного ученого всіяко замовчувалося, була чи не єдиним джерелом українознавства. У діаспорі ця праця стала підручником в українських школах.

Використовуючи різноманітні джерела, від археологічних до сучасних йому теоретичних праць, Ф. Вовк вперше в українській етнографії так докладно і аналітично описує матеріальну і духовну культуру українського народу.

У цій підсумковій праці вчений прийшов до висновку, що український народ “являє собою одну етнографічну цілість”⁶¹ і найбільш подібний до південних слов'ян. В етнографії Ф. Вовк знаходить також багато спільного з румунами. У найдавніших формах, вважає вчений, етнографічні риси українців дуже близькі до білорусів та росіян.

Специфіка і унікальність діяльності Ф. Вовка в Санкт-Петербурзі полягала в тому, що в столиці Російської імперії вчений створив ще один центр української етнології: 1) у Російському музеї ім. Олександра III, де він був фундатором етнографічного відділу і де створив величезні українські колекції; 2) у Петербурзькому університеті, в якому очолював Антропологічне товариство і де виховав наукову школу своїх послідовників, які розвинули концепції Ф. Вовка про єдність українського народу, його матеріальної і духовної культури; 3) у Російському географічному товаристві, де він очолював відділ України в “Комісії по племенному составу России” та

був одним із авторів "Географического очерка России".

Підсумовуючи, можемо сказати, що Ф. Вовк одним із перших у вітчизняній етнографії застосував науковий метод дослідження. Вивчаючи весільні звичаї та обрядовість в Україні, він подав всеосяжну характеристику матеріальної і духовної культури українського народу, створив у Петербурзі центр з вивчення слов'янської етнографії, багато зробив для встановлення міжнародних наукових зв'язків.

м. Львів

1 Науковий архів Інституту археології Національної Академії Наук України (далі НАІА НАНУ), фонд 1, (Ф. Вовк) оп. 1, спр. 429, арк. 4.

2 Там само.

3 НАІА НАНУ, оп. 1, спр. 429, арк. 4.

4 Науковий архів Російського географічного товариства (далі НА РГТ), ф. 110 (Медальна комісія), оп. 1, спр. 231.

5 Legion d'Honneur Paris Le President de la Republique Francaise DE'crete 8 serp. 1916; Газ. "Речь" (Петроград) 29. 11. 1916. № 329.

6 Вовк Галина. Бібліографія праць Хведора Вовка (1847-1918) — ВУАН. Бібліографічна комісія. — вип. 3. — К., 1919; Передрук з моїми та доповненнями редактора в кн.: Федір Кіндратович Вовк (1847-1918). Дослідження. спогади, бібліографія. До 150-ліття з дня народження вченого. Редактор Марко Антонович. — Нью-Йорк; Українська Вільна Академія Наук у США, 1997. — С. 291-361.

7 D-r Adachi. Die Tuosknochen des Lapaner, Tokijo, 1905. — VI. B. der Mitteil d Med. Facult 6 Koiserl Inpon. Universitat zu Tokijo; W. Durchwarth. Morphology and Antropologu Cambridje. — 1904. — С. 326; Крип'якевич Іван. Історично-філологічна секція НТШ під керівництвом Михайла Грушевського у 1894-1913 роках ЗНТШ. — Львів, 1991. — Т. 222. — С. 393, 397, 405, 410; Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі ЦДАУ), ф. 309 (Наукове товариство ім. Т. Шевченка), — оп. 1, спр. 42, арк. 25; НАІА НАНУ — ф. 1, оп. 1, спр. 2088 "л", — арк. 1, 2; спр. 429.

8 Труды третьего Археологического съезда в России, бывшего в Киеве в августе 1874 г. — К., 1878; Франко О. О. Огляд фонду Музею старожитностей при Київському університеті // Археологія. — 1991. — № 1. — С. 145-147. [Матеріали III Археологічного з'їзду].

9 [Volkov Fh.] Bouiller. Dictionnaire universel d'Histoire et de Geographi, 30-me edition, entierement refondu sous la direction de M. Gourraige — Paris. Hachette et G-ei, 1883 (2079 с.)

10 Зв'язки Івана Франка з чехами та словаками. Впорядкували М. Мольнар та М. Мундяк. — Брно, 1957. — С. 492. [Художнє оформлення Юрія Вовка (1899-

1961) — онука Федора Вовка по першому сину Володимир (1874 — не ран. 1928)]; Франко Іван, Зібрання творів в 50 томах. — Т. 49. — К., 1986. — С. 147.

11 Там само. Т. 48. — С. 155.

12 РВ ІА НАНУ, ф. 3, спр. 1607, Ч. 244, арк. 351.

13 Франко Оксана. Іван Франко і Володимир Антонович. Іван Франко — письменник, мислитель, громадянин. — Львів. — 1998. — С. 834-839.

14 Франко Іван. Зібрання творів. Т. 49. — С. 162-163.

15 Вовк Галина. Бібліографія... — С. 309.

16 "Краткое историческое известие о введении христианства в Прикарпатских странах во времена св. Кирилла и Мефодия, их же учениками и проповедниками. Сочинил А. С. Петрушевич". — Львів, 1882. (І. Франко вислав цю книжку Ф. Вовку — О. Ф.)

17 [Вовк Хв.] Звідки взявся вогонь в кремені? (В містечку Острополі Новоград-Волинського повіту записала А. Верещинська) // Життя і слово. — Львів, 1895. — Т. 3. — Із уст народу. — Легенди. Ч. 29. — С. 217-218; Його ж. Про грім і блискавку // Там само. Ч. 30. — С. 218-219; Його ж. Про грім і блискавку. [Мордовська легенда] // Там само. — С. 372.

18 Львівська національна бібліотека ім. В. Стефаника Національної академії наук України (далі ЛНБ НАНУ). Фонд М. Возняка. — спр. 629.

19 НАІА НАНУ, ф. 1, оп. 1, спр. 307, арк. 72-80.

20 Там само.

21 В[ов]к Хв. Письмо з Парижа // Діло-Львів. — Ч. 131.

22 Антонович М. Епістолярна спадщина Володимира Антоновича. Неопубліковані листи В. Б. Антоновича до Ф. К. Вовка (з архіву УВАН) // Український історик. — 1989. — № 1-3, Т. 26. — С. 102.

23 РВ ЛНБ НАНУ, Ф. М. Возняка. — оп. 1, спр. 629.

24 НАІА НАНУ, ф. 1, оп. 1, спр. 239, арк. 1-5.

25 Вовк Т. Братання на Україні (переклад В. Сави) // Правда. — Львів., 1891. — Т. III. — Вип. 7. — С. 27-29; Вип. 8. — С. 86-94.

26 Волков Ф. К. Свадбарските обреди на славянските народы // Сборник за народны умотворенне, наука и книжнина. — София, 1890. — Кн. III. С. 137-178; 1891. — Кн. IV. — С. 194-230. Кн. V. — С. 204-232; 1892. — Кн. VIII. — С. 216-256; Кн. XI. — С. 472-510.

27 Volkov Theodore. Rites et usages nuptiaux en Ukraine / L'Anthropologie. Paris. 1891 Т. 2 /m pp.160-184; 408-437; 537-587; 1892, Т. 3. — P. 541-588.

28 НАІА НАНУ, ф. 1, оп. 1, спр. 1403 "л".

29 Вовк Хведір. Студії з української... — С. 219-233.

30 Volkov Th. A. A. Potebnia. Nicroloque // Revue des Traditions Populaires. Paris. — 1892. — Т. VII. — P. 59-60.

31 Франко О. Федір Вовк. Джерела до новітньої історії. — Т. 4. — Нью-Йорк, 1997. — С. 215.

32 Вовк Хв. Сороміцькі пісні, записані М. О. Максимовичем // МУРЕ. — 1899. — Т. 1. — С. 157-168.

33 Цвєнґрош Г. Невідоме Франкове повідомлення на Паризькому міжнародному конгресі Українське літературознавство. Вип. 58. 1993. — С. 3-9.

34 Вовк Хв. Конгрес фольклористів у Парижі у вересні 1900 р. // МУРЕ. 1900. — Т. III. — С. 181.

35 Наулко В. Листування Федора Вовка з Борисом Грінченком. — К., 1999.

36 НАІА НАНУ. ф. 1, оп. 1, спр. 3392 "а".

37 НАІА НАНУ. ф., оп. 1, спр. 4594 "а" — 4598 "а".

38 Вовк Хв. Паризька виставка 1900 р.: Міжнародна школа на виставці 1900 р. в Парижі. Міжнародний археологічно-антропологічний конгрес у Парижі у серпні 1900 р. Конгрес фольклористів (Congres des Traditions Populaires) у Парижі у вересні 1900 р. // МУРЕ — 1900. — Т. III. — С. 175-181.

39 *Volkov Th.* Ethnographi (L) dans les sections russes de L'exposition Universelle de 1900. V Giard et E. Briere. 15р; *Tè ж саме.* — Bulletin et Memoires de la Sositee d'Anthropologie de Paris. — 1901. — Т. 2. — р. 264.

40 *Volkov Th.* Industrie (L) premycienne dans les stations neolithiques de l'Ukraine (Resume de la communication). — Congres International d'Anthropologie et d'Archeologie prehistoriques. Compte rendu de la 12-me Session, Paris. — 1900. — Paris, 1902. — Р. 401-404; *Volkov Th.* Science (La) des illetres en Ukraine et les etudes generales dans cette direction. — Congres International des Traditions Populaires (10-12 Sept. 1900) — Paris, 1902. — Р. 132-134.

41 НАІА НАНУ. ф. 1., оп., спр. 408.

42 Там само. спр. 1926 "а".

43 НАІА НАНУ. ф. 1, оп. 1, спр. 177.

44 Центральний державний історичний архів Росії (далі ЦДІАР, Санкт-Петербург). — ф. 696 (Д. Толстой). — оп. 1, спр. 180, арк. 1.

45 НАІА НАНУ. ф. 1., оп. 1., спр. 1931, арк. 1.

46 Франко О. Федір Вовк. — С. 153. *Ї ж.* Федір Вовк — вчений і громадський діяч. — К., 2001. — С. 130.

47 Украинцы: каталог-указатель этнографических коллекций Государственного музея этнографии. — Л., 1983.

48 НАІА НІНУ. ф. 1., оп. 1, спр. 408 "б"; *Volkov Th.* Rapport sur les vouages en Galicie Orientale eten Bukovine en 1903 et 1904 // Bulletin et Memoires de la Societe et Anthropologie de Paris. 1905. — С. 244-289.

49 Літературно-науковий вісник. 1904. Т. 27. Кн. 6. — С. 107-110.

50 Франко І. Етнографічна експедиція на Бойківщину // Зібрання творів у 50-ти томах. Т. 36. — К., 1982. — С. 68-99. Вовк Федір. Антропометричні дослід українського населення Галичини, Буковини й Угорщини // МУРЕ Т. 10. 1908 р. — С. 1-39; та у кн. Етногенез та етнічна історія населення українських Карпат. Т. 1. — Львів, 1999. — С. 535-574.

51 НАІА НАНУ. ф. 1, оп. 1, спр. 177.

52 Волков Ф., Русов А. Примечания к части "Свода показаний, данных некоторыми из арестованных по делам о государственных преступлениях, касающихся "сообщества украинофилов" // Былое. 1907. VI. — С. 153-160.

53 НАІА НАНУ. ф. 1, оп. 1, спр. 219.

54 Там само. Спр. 1669.

55 НАІА НАНУ. ф. 1, оп. 1, спр. 414.

56 Украинцы: каталог-указатель Государственного музея этнографии народов СССР. — Л., 1983. — С. 5.

57 НАІА НАНУ. ф. 1, оп. 1, спр. 361.

58 Волков Ф. Программа для собирания сведений о свадебных обрядах у великоруссов и инородцев Восточной Сибири // Живая старина. — СПб., 1911. — Вып. 1. — С. 27-30.

59 НАІА НАНУ. ф. 1, оп. 1, спр. 106, 123, 143-148, 151-157, 167.

60 Вовк Хв. Шлюбний ритуал та обряди на Україні // Студії з української етнографії та антропології. — К., 1995. — С. 220.

61 Вовк Хв. Етнографічні особливості українського народу // Студії з української етнографії та антропології. — С. 39-218; С. 218.

The article researches the life and scientific activities of the famous Ukrainian ethnologist, anthropologist, archaeologist and a public leader Fedir Vovk (1847 - 1918). A great heritage is left by the scholar, but his most important achievement, as for the author's viewpoint, was the representation of Ukraine and its scientific potential in Europe and the world, as well as forming international scientific connections. F. Vovk's concepts, that proved physical, linguistic, material and spiritual unity of Ukrainian people, stay topical nowadays.